Йосип Любінін, Ігор Фукс

Діяльність «Товариства нафтового виробництва братів Нобель» на Апшероні (до 130-річчя заснування)

УкрНДНП «МАСМА», РДУ нафти і газу ім. І.М. Губкіна

У 1879 р. з ініціативи Людвіга Нобеля було утворено «Товариство нафтового виробництва братів Нобелів» («Т-во Брано-бель») — перша в Росії вертикально інтегрована нафтова компанія, яка сприяла становленню і значному розвитку нафтової промисловості Росії.

Старший брат Роберт Нобель, випадково опинившись в Баку, зацікавився перспективами розвитку нафтової промисловості, побував на нафтових промислах і, зрозумівши, що для вкладення капіталу це дуже виграшна справа, швидко повернувся до Петербурга. Він переконав Людвіга в серйозності нового підприємства, його великого майбутнього. Заручившись підтримкою брата, Роберт в 1875 р. знову з'являється на Апшероні й купує на земельному аукціоні за 5 тисяч рублів першу нафтоносну ділянку в Бала-

ханах, а потім — кілька у Сабунчах. На придбаних землях Роберт починає буріння свердловин, одночасно вдосконалюючи його способи й не перестаючи вивчати відому на той час техніку видобутку й переробки нафти. Досвідчений у технічних питаннях, він легко й швидко осягає таємниці нової для нього справи. За 25 тис. рублів він купує в Тифліського товариства невеликий гасовий завод у Чорнім Місті (промислово-заводський район Баку). Перебудувавши його за своїм планом, він починає різноманітні й численні пошуки для поліпшення техніки перегонки нафти й очищення одержуваного гасу. Р. Нобель працював у Баку до осені 1876 р., потім важко занедужав, і на його прохання до Баку приїжджає брат Людвіг.

Людвіг Нобель, ознайомившись із новою для нього справою, віддається цій багатогранній діяльності. Численними технічними нововведеннями, які дозволили розширити виробництво нафтопродуктів, майбутнє «Товариство нафтового виробництва братів Нобелів» було в першу чергу зобов'язане Людвігові Нобелю. У доповіді Імператорському Російському Технічному Товариству (ІРТО), активним членом якого він був з початку його заснування, він пропонує організувати прокладку нафтопроводів, будувати металеві резервуари для зберігання нафти й нафтопродуктів, використовувати «нафтові відходи» (залишки перегонки нафти) для опалення парових котлів, оснащених винайденою ним форсункою, перевозити гас у залізничних цистернах, наливних суднах і т.д.

Залучаючи до спільної роботи відомих учених (Д. І. Менделєєва, Л. Г. Гурвича, К. І. Лисенка, А. А. Літнього й ін.) і видатних інженерів (У. Г. Шухова, О. К. Ленца й ін.), він швидко добився помітних успіхів у всіх напрямках нафтової справи. Уже в 1877 р. на Каспії з'явився перший наливний пароплав «Зороастр», побудований на замовлення Л. Нобеля у Швеції на суднобудівному заводі «Мотала». В 1878 р. У. Г. Шуховим був спроектований і по-

будований перший у Росії нафтопровід Балахани — Чорне Місто. Механізація бурових робіт із застосуванням парових і електричних машин дозволила поглибити свердовини, відкрити нові нафтові поклади. Тривалий час розвідницькими роботами Товариства керував видатний фахівець в нафтовій справі Іван Миколайович Стрижов (1872-1953).

В 1879 р. з ініціативи Л. Нобеля створюється акціонерне «Товариство нафтового виробництва братів Нобелів», («Товариство Бранобель») з основним капіталом 3 млн. рублів. Як засновники виступили його брати Роберт і Альфред (1833-1896) Нобелі, а також товариш Л. Нобеля і його компаньйон у справах Іжевського збройного заводу, полковник артилерії П. А. Більдерлінг. Статут Товариства було затверджено 18 травня 1879 р., і з цього часу організація робіт у Товаристві почалася з розмахом і перспективою.

В 1880 р. важко хворий Роберт повертається у Швецію, і керівництво Товариством повністю перейшло до Людвіга, що був першим головою правління Товариства аж до своєї смерті в 1888 р. Спадкоємцем став його син Еммануїл Людвігович, який очолював Товариство аж до 1918 р.

Для «Товариства Бранобель» Баку став наріжним каменем, фундаментом, на якім швидко виріс потужний будинок, що згодом перетворився у «Нафтову імперію» Нобелів. Один з найбільш авторитетних дослідників діяльності родини, Нобелів професор Гарвардського університету Роберт Тольф назвав їх «Російськими Рокфеллерами», і це не було перебільшенням.

За короткий час Товариство стало власником промислів не тільки в Балаханах, але й у Сураханах, Бібі-Ейбаті, Сабунчах й ін., а обсяги видобутку нафти Товариством перевершували решту нафтопромисловців. Тоді найбільш прибутковим видом видобутку нафти вважався фонтанний спосіб. Однак значна кількість нафти при цьому розливалася навколо щілин, утворюючи струмки, озе-

ра й забруднюючи ґрунт. Крім того, багато нафти знищувалося пожежами, що виникали на відкритих фонтанах. Триденна пожежа в січні 1901 р. заподіяла «Товариству Бранобель» збитки майже на 1,5 млн. рублів. Після цього Товариство постійно прагнуло звести фонтанний видобуток до мінімуму, і небезуспішно: якщо в 1900 р. фонтанним способом Нобелі добували майже 14 млн. пудів, то в 1909 р. — тільки 4,5 млн. Скорочення фонтанного видобутку привело й до значного зменшення забруднення атмосфери парами легких нафтових фракцій, а землі — нафтою.

Для зберігання нафти й нафтових залишків, які до цього збирали в земляних ямах і льохах, В. Г. Шуховим були спроектовані, а конторою А. В. Барі, яка тісно співпрацювала з Нобелями і в якій В.Г. Шухов працював головним інженером, побудовані по всій Росії понад 20 тисяч металевих резервуарів (конструкція їх збереглася до наших днів). Ці резервуари розміщувалися на промислах, заводах і численних нобелівських складах. У них зберігали практично всі рідкі нафтопродукти (гас, мастила й ін.) і на кожному з них був напис «Товариство Бр. Нобель».

До 1890 р. Товариством було прокладено 25 нафтопроводів із промислів на заводи загальною довжиною більше 260 верст і продуктивністю до 1,5 млн. пудів нафти. У порівнянні з гужовим транспортом (на возах і гарбах у бочках) вартість нафти в кінцевому пункті його доставки знизилася в 10 разів. В 1907 р. був пущений найбільший у світі (833 км) тогочасний нафтопровід Баку — Батумі. Тут, у Батумі, Товариством було побудовано велике нафтове містечко й склади обслуговування експортного потоку через Батумі й інші чорноморські порти.

В 1881 р. уперше у світі Нобелі почали здійснювати перевезення нафти й нафтопродуктів у залізничних цистернах. Невдовзі залізницями курсували вже сотні цистерн із написом « Т-во Бр. Нобель». В експорті нафтової продукції в Європу були задіяні залізничні термінали Варшави, Києва й Двінська. З будівлею Закав-

казької й Закаспійської залізниць Товариство звернуло серйозну увагу на постачання гасом Центральної Азії. Пунктами тут були морським — Красноводськ, сухопутним — Ташкент.

Значним досягненням « Т-ва Бранобель» було створення потужного нафтоналивного флоту. Як ми вже відзначали, в 1877 р. Товариство мало лише один наливний пароплав «Зороастр», а за 1878-1880 рр. у Швеції було побудовано ще 7 наливних пароплавів. В 1882 р. води Каспію борознили вже 13 наливних судів, що доставляли з Баку в Астрахань за одну навігацію до 10 млн. пудів гасу. В 1903 р. для перевезення нафтових вантажів від Лахти по Ладозькому озеру, Невою до Санкт-Петербурга й далі — по Маріїнський системі до Рибінська були побудовані перші наливні теплоходи «Сарматів» і «Вандал» ємністю по 50 тис. пудів (близько 800 т). За 10 років удалося майже в 1, 5 разу збільшити швидкість і в 5-6 разів — вантажообіг нафтоналивного флоту Товариства. З їх появою ціна гасу в Росії впала з 2 руб. (1877) до 25 коп. (1885) за фунт. Пароплави й теплоходи « Т-Ва Бранобель» можна було побачити в різних місцях басейну Волги, Каспійського й Чорного морів. У червні 1886 р. уперше у світі нафтоналивне судно «Світло» доставило 1700 т бакинського гасу з Батумі через Біскайську затоку й Атлантичний океан у Лондон. З винаходом Шуховим (1876, патент 1880) конструкції форсунки, яка використовується й донині, стало можливим застосування мазуту як палива для паровозів, річкових і морських пароплавів. У дизельних двигунах використовували соляр, вироблюваний на нафтоперегінних заводах « Т-ва Бранобель». Завдяки своєму наливному флоту Товариство розширило експорт російських нафтопродуктів, поставляючи їх не тільки в Європу, але й в Індію, Китай і інші країни.

Значні успіхи були досягнуті Нобелями й в галузі переробки нафти. Початок був покладений в 1876 р. із придбання Р. Нобелем невеликого гасового заводика. До 1910 р. « Т-во Бранобель» володіло в Баку 13 заводами, з яких 6 були нафтоперегінними (виробництво

бензину, гасу, соляру, мастил, парафіну і т.д.) і 7 — допоміжних (виробництво соди й сірчаної кислоти для очищення нафтопродуктів, регенерація кислого гудрону й лужних відходів, хіміко-технологічна лабораторія, газовий і механічний заводи й ін.).

В 1881 р. Л. Нобелем був побудований спеціалізований масляний завод усього з одним перегінним кубом. Через рік він мав уже 9 кубів, що вміщають по 1500 пудів сировини кожний, а в 1884 р. встановлено 10-й куб на 9 тис пудів, який назвали «Іван Грозний». Його сировиною вперше став мазут, що залишається після одержання гасу у величезних кількостях, який звичайно спалювався в спеціальних ямах або скидався в море іншими бакинськими нафтопромисловцями (як і бензин, що не знаходив тоді застосування). На всіх нобелівських заводах переганяли бакинську нафту (або мазут) крім парафінового, сировиною якого служила високопарафінова нафта з о. Челекен (Туркменія). Усі рідкі нафтопродукти піддавали кислотно-лужному очищенню, і завдяки цьому вони були завжди високої якості й поза конкуренцією з нафтовими товарами інших виробників.

Товариство постійно поліпшувало технологію виробництва нафтопродуктів. У 1883 р. на одному з гасових заводів була встановлена кубова батарея (відома за назвою «Нобелівська батарея») для безперервної перегонки нафти, сконструйована В.Г Шуховим і І.І. Єліним. Уперше на нобелівських заводах стали будувати й використовувати градирні для охолодження технологічної води в жаркий літній період.

Конкурентоспроможності нафтопродуктів на світовому ринку (добра якість і низька ціна) можна було добитися вдосконалюванням технології й контролю якості одержуваної продукції, тобто створенням на заводах хімічних лабораторій. Для організації такої служби на перегінних заводах « Т-ва Бранобель» був залучений відомий фахівець — учений-хімік і інженер-технолог Л. Г. Гурвич. Він і організував у Баку першу хімічну нафтозаводську лабораторію.

«Товариство Бранобель» було одним з перших успішних підприємств Росії, де встановилися цивілізовані відносини між хазяями і їх працівниками. В «нафтовій імперії» Нобелів працювало майже 30 тис. чоловік. Брати Нобелі першими ввели на своїх заводах і промислах на Апшероні 10-годинний (замість 14-годинного) робочий день. Для робітників і техніків будувалися житлові містечка із квартирами для сімейних і приміщеннями для одинаків. У Баку для робітників-мусульман виділяли спеціальні приміщення, де вони могли б здійснювати релігійні обряди. Для старших службовців бакинського керування Л. Нобель побудував за Чорним Містом особливе селище, що одержала назва «Villa Petrolea». Там же був розбитий розкішний парк із квітником і оранжереєю. У селищі Бузовни на Апшероні Товариство мало своє дачне селище, де співпрацівники відпочивали під час відпусток. Та ж ідея з «містечками» була реалізована й в інших місцях (Царицин, Саратов і ін.). У них будувалися лазні, їдальні, хлібопекарні, лікарні, аптеки, служби санітарного нагляду, початкові школи для дітей робітників. Нобелі ретельно готували робочі кадри для своїх підприємств.

«Товариство нафтового виробництва братів Нобелів», по суті, перша в Росії вертикально інтегрована нафтова компанія, що об'єднала всі технологічні стадії виробництва, починаючи від розвідки родовищ і буріння нафтових свердловин і кінчаючи реалізацією товарних нафтопродуктів. В 1899 р. Товариство забезпечувало 17,7 % загальноросійського (або 8,6 % світового) видобутку нафти, багато в чому сприяючи тому, що на рубежі століть (1898-1901) Росія вийшла на перше місце у світі по видобуткові нафти. У тому ж році воно контролювало 50,1 % загальноросійського збуту гасу. В 1909 р. Товариство робило 20 % усього бакинського гасу, йому належало 50 % його збуту й 35 % збуту мазуту, а в 1910 р. — більш 31 % від загальноросійського експорту гасу. Переважання Нобелів на внутрішньому російському ринку було безперечним,

«Товариство Бранобель» стало визнаним «нафтовим» лідером, що витиснули з російського ринку всіх закордонних суперників. Діяльність «Товариства нафтового виробництва братів Нобелів» на Апшероні дала потужний імпульс швидкому розвитку всіх галузей російської нафтової промисловості й зростанню багатства, могутності й слави Росії в цілому.

Література

1. *30 лет деятельности «Товарищества нефтяного производства братьев Нобель». 1879-1909. — СПб., 1909. — 328 с.*
2. *Пажитнов К. А. Очерки по истории бакинской нефтедобывающей промышленности. — М.-Л.: Гостоптехиздат, 1940. — 187 с.*
3. *Лисичкин С. М. Очерки по истории развития отечественной нефтяной промышленности (Дореволюционный период). — М.-Л.: Гостоптехиздат, 1954. — 401 с.*
4. *Дьяконова И. Нобелевская премия «забила» из нефтяного фонтана // Нефть России. — 1994. — № 2. — С. 38-40.*
5. *Матишев В. А., Фукс И. Г. Семья Нобелей в России (К 120-летию основания «Товарищества нефтяного производства братьев Нобель») // НИСОНГ — 1999. — № 3. — С. 46-52.*
6. *Мир-Бабаев М. Ф., Фукс И. Г. Братья Нобели и азербайджанская нефть (К 120-летию основания фирмы) // Химия и технология топлив и масел. — 1999. — № 4. — С. 51-53.*